

JAMHURI YA MUUNGANO WA TANZANIA

BUNGE LA TANZANIA

KAMATI YA BUNGE YA BAJETI

**TAARIFA YA KAMATI YA BUNGE YA BAJETI KUHUSU
MAPENDEKEZO YA MPANGO WA MAENDELEO WA TAIFA WA
MWAKA 2023/24 PAMOJA NA MAPENDEKEZO YA MWONGOZO
WA MAANDALIZI YA MPANGO NA BAJETI KWA MWAKA 2023/24**

Ofisi ya Bunge
S.L.P 941
41105 DODOMA

8 Novemba, 2022

YALIYOMO

1.0. UTANGULIZI	1
2.0. MAPITIO YA HALI YA UCHUMI	2
2.1. Uchumi wa Dunia	2
2.2. Ukuaji wa Uchumi wa Taifa	3
2.3. Mfumuko wa Bei	3
2.4. Urari wa Biashara na Malipo	4
2.5. Deni la Serikali	5
2.6. Mwenendo wa Mikopo ya Sekta Binafsi	6
3.0. MAPITIO YA UTEKELEZAJI WA MIRADI YA MAENDELEO KWA MWAKA WA FEDHA 2021/22 NA ROBO YA KWANZA YA MWAKA 2022/23	7
3.1. Sekta ya Usafiri na Usafirishaji	7
3.1.1. Reli ya Kisasa ya SGR na Reli ya TAZARA.....	7
3.1.2. Uboreshaji wa Kampuni ya Ndege Tanzania (ATCL).....	8
3.1.3. Sekta ya Nishati.....	9
3.1.4. Sekta ya Miundombinu	12
3.1.5. Mifumo ya TEHAMA	14
3.1.6. Tanzania ya Kidijitali	15
3.1.7. Ujenzi wa Barabara na Madaraja makubwa.	15
3.1.8. Miradi ya Muda mrefu ya Ujenzi wa Nyumba za Viongozi pamoja na Hospital 16	
3.1.9. Vitambulisho vya Taifa	16
3.1.10. Kupitia upya na kuangalia muundo wa Majukumu ya Taasisi za TEMDO, TIRDO na CARMATEC	17
3.1.11. Sekta ya Kilimo	17
3.1.12. Ujenzi wa Mkongo wa Mawasiliano wa Taifa.....	22
3.1.13. Miradi ya Kimkakati ya Kuongeza Mapato katika Halmashauri	22
3.1.14. Utoaji wa Mikopo ya Serikali kwa wajasiliamali	23
3.1.15. Usimamizi wa Maafa Nchini.....	23
3.1.16. Ushiriki wa Sekta Binafsi	23
3.1.17. Ubia kati ya Sekta ya Umma na Sekta Binafsi (PPP).....	24
3.1.18. Ufuatiliaji na Tathmini ya Miradi katika kipindi cha Mwaka 2021/22	25
4.0. MAENEO YA KIPAUMBELE KWA MWAKA 2023/24	25
4.1. Kuanza Maandalizi ya Dira Nyingine ya Taifa	26
4.2. Muda Maalum wa Ukamilishaji wa Miradi.....	26
4.3. Dhahabu kuwa Sehemu ya Fedha za Kigeni (Monetary Gold)	26
4.4. Vyanzo Mbadala na Bunifu.....	27
4.5. Kuiwezesha Wakala wa Taifa wa Hifadhi ya Chakula (NFRA)	27

5.0.	UTEKELEZAJI WA BAJETI YA SERIKALI KWA MWAKA WA FEDHA 2021/22	27
6.0.	UCHAMBUZI WA KAMATI KUHUSU MWONGOZO NA MAANDALIZI YA MPANGO WA BAJETI YA SERIKALI KWA MWAKA WA FEDHA 2023/24 NA MAKADIRIO YA BAJETI KWA MWAKA 2023/24.	29
6.1.	Uchambuzi wa Mapato	29
6.1.1.	Mapato ya Ndani	29
6.1.2.	Mikopo na Misaada	29
6.1.3.	Uchambuzi wa Matumizi	30
6.1.4.	Matumizi ya Kawaida	30
6.1.5.	Matumizi ya Maendeleo	30
7.0.	MAONI YA UJUMLA YA KAMATI.....	32
7.1.	Uratibu wa Shughuli za Serikali	32
7.2.	Kutotabirika kwa Sera za Kodi	32
7.3.	Sheria Mpya ya Uwekezaji.....	32
7.4.	Barabara zinazounganisha Tanzania na Nchi Jirani	33
7.5.	Kufanya Mapitio ya Sheria ya Manunuzi Sura 410	33
7.6.	Utekelezaji wa Miradi ya Maji	33
7.7.	Ujenzi wa Barabara kwa Mfumo wa Uandisi, Usanifu, Manunuzi, Ujenzi na Utafutaji wa Fedha (EPC+F-Engineering Procurement Construction and Financing)	34
8.0.	HITIMISHO	34

**TAARIFA YA KAMATI YA BUNGE YAF BAJETI KUHUSU MAPENDEKEZO YA
MPANGO WA MAENDELEO WA TAIFA WA MWAKA 2023/24 PAMOJA NA
MAPENDEKEZO YA MWONGOZO WA MAANDALIZI YA MPANGO NA BAJETI
KWA MWAKA 2023/24**

1.0. UTANGULIZI

Mheshimiwa Spika, kwa Mujibu wa Sheria ya Bajeti Sura ya 439 Kifungu cha 9(1) kipengele (a) pamoja na kanuni ya 113 (4) ya Kanuni za Kudumu za Bunge Toleo la Juni, 2020 naomba kuwasilisha Taarifa ya Kamati ya Kudumu ya Bunge ya Bajeti kuhusu Mapendekezo ya Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa Mwaka 2023/24 pamoja na Mapendekezo ya Mwongozo wa Maandalizi ya Mpango na Bajeti ya Serikali kwa Mwaka 2023/24.

Mheshimiwa Spika, Mapendekezo ya Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa Mwaka 2023/24 ni Mpango wa tatu katika mfululizo wa utekelezaji wa Mpango wa Tatu wa Maendeleo wa Taifa wa Miaka Mitano (2021/22-2025/26) uliobeba Dhima ya *“Kujenga Uchumi Shindani na Viwanda kwa Maendeleo ya Watu”*. Hivyo, Mapendekezo ya Mpango huu yanalenga kuweka mazingira mahsusi ya kufikia Dira ya Maendeleo ya Taifa 2025.

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi wa kina wa Mapendekezo ya Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa Mwaka 2023/24 pamoja na Mapendekezo ya Mwongozo wa Maandalizi ya Mpango na Bajeti ya Serikali kwa Mwaka 2023/24 yaliyowasilishwa na Serikali na kutoa ushauri wake. Maandalizi ya Taarifa hii yalifanyika kwa kurejea Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa miaka mitano (2021/22-2025/26), Ilani ya Uchaguzi ya Chama cha Mapinduzi (CCM) ya mwaka 2020 - 2025, utekelezaji wa Mipango ya Maendeleo ya Taifa wa mwaka wa fedha 2021/22, Sheria ya Bajeti Sura ya 439 na utekelezaji wa Mpango na Bajeti katika robo ya kwanza ya mwaka wa fedha 2022/23 na Taarifa ya Hali ya Uchumi wa Dunia ya mwezi Februari, 2022 inayotolewa na Shirika la Fedha la Kimataifa (IMF).

Mheshimiwa Spika, Taarifa hii imegawanyika katika sehemu kuu saba ambazo ni Mapitio ya Hali ya Uchumi, Utekelezaji wa miradi ya maendeleo, Utekelezaji wa Mpango wa mwaka 2021/22, Utekelezaji wa Bajeti ya Mwaka 2021/22, Utekelezaji wa Bajeti kwa robo ya kwanza ya mwaka 2022/23, Mwongozo wa Uandaaji wa Bajeti ya mwaka 2023/24, Maoni ya Ujumla ya Kamati na sehemu ya mwisho ni Hitimisho.

2.0. MAPITIO YA HALI YA UCHUMI

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi wa mwenendo wa viashiria vya hali ya uchumi ujumla ambavyo ni msingi mzuri wa kupima ukuaji wa uchumi. Viashiria vilivyofanyiwa mapitio ni Ukuaji wa Uchumi, Mfumuko wa Bei, Deni la Serikali, Mwenendo wa Mikopo kwa Sekta Binafsi, pamoja na Urari wa Biashara na Malipo ya nje ya nchi.

2.1. Uchumi wa Dunia

Mheshimiwa Spika, kwa mujibu wa Taarifa ya Shirika la Fedha la Kimataifa (IMF) ya Julai, 2022 katika mwaka 2021 uchumi wa Dunia ulikua hadi kufikia **asilimia 6.1** kutoka ukuaji hasi wa **asilimia 3.1** mwaka 2020. Hata hivyo, kasi ya ukuaji wa uchumi wa dunia unatarajiwa kupungua hadi **asilimia 3.2** mwaka 2022 na **asilimia 2.9** mwaka 2023. Kwa kuwa uchumi wa Dunia umekua kutoka hasi hadi chanya, inamaanisha kwamba kutakuwa na ongezeko la mahitaji ya mitaji katika soko la Dunia. Ukuaji huu unaonyesha kwamba kwa kiasi kikubwa kutakuwa na ongezeko la riba na ugumu wa upatikanaji wa mikopo yenye masharti nafuu kwenye soko la fedha la Kimataifa. Hivyo inaweza kuathiri upatikanaji wa mikopo hiyo nchini.

Mheshimiwa Spika, Hivyo basi, Kamati inashauri Serikali kuanza kutumia vyanzo bunifu na mbadala vya mapato vilivyobainishwa kwenye mpango ambavyo havijatumika kama vile hati fungani za Halmashauri (Municipal bonds), hati fungani za bluu (Blue bonds), hati fungani za makampuni (Corporate bonds), micro-saving bonds, lease financing, Bima na ugharamiaji hatarishi (risk financing), hati fungani za miundombinu (Infrastructure bonds), hati fungani za kiislam (SUKUK), hati fungani za mazingira (Green bonds) na Dhamana za muda wa kati. Hali hii italiwezesha Taifa kuepukana na mikopo

yenye masharti magumu ambayo itaongeza deni la Serikali kwa kiasi kikubwa.

2.2. Ukuaji wa Uchumi wa Taifa

Mheshimiwa Spika, katika kipindi cha robo ya kwanza ya mwaka 2022 (Januari hadi Machi), Uchumi wa Taifa ulikua kwa **asilimia 5.4** ikilinganishwa na **asilimia 5.0** katika kipindi kama hicho mwaka 2021. Sekta zilizokua kwa kasi kubwa ya ukuaji ni pamoja na: Maji safi na maji taka (**asilimia 11.9**); fedha na bima (**asilimia 10.0**); uchimbaji madini na mawe (**asilimia 8.5**); huduma nyingine za kijamii (**asilimia 8.5**); na umeme (**asilimia 8.3**).

Mheshimiwa Spika, Uchambuzi wa Kamati umebaini kwamba sekta zote zilizokua kwa kiasi kikubwa zimetokana na Serikali kuwekeza zaidi katika sekta hizo. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuwekeza zaidi katika sekta za uzalishaji zenye manufaa makubwa kiuchumi kama vile sekta ya Kilimo, Mifugo, Uvuvi, Viwanda, Utalii na Uvuvi wa bahari kuu.

2.3. Mfumuko wa Bei

Mheshimiwa Spika, Mfumuko wa bei wa Taifa ulifikia wastani wa **asilimia 4.0** mwezi Agosti, 2022 sawa na kipindi kama hicho mwaka 2021, hivyo kuendelea kuwa ndani ya vigezo vya mtangamano wa kiuchumi kikanda wa Afrika Mashariki na Jumuiya ya Uchumi ya Kusini mwa Afrika (EAC na SADC). Vilevile, Katika kipindi cha mwaka unaoishia mwezi Agosti 2022, Wastani wa Mfumuko wa Bei wa Bidhaa za Vyakula na Vinywaji Baridi umeongezeka hadi **asilimia 7.8** kutoka **asilimia 3.6** kama ilivyokuwa katika kipindi kama hicho cha mwezi Agosti 2021. Sambamba na hilo, Mfumuko wa Bei usiojumuishia vyakula na nishati (*Core Inflation*) umepungua na kufikia wastani wa **asilimia 3.2** katika mwaka unaoishia mwezi Agosti, 2022 ikilinganishwa na **asilimia 4.5** mwezi Agosti, 2021.

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini kwamba sababu za mfumuko wa bei ni pamoja na kupanda kwa bei za bidhaa (mafuta ya kula, mbolea, na petroli), kuvurugika kwa mnyororo wa uzalishaji na usambazaji wa bidhaa na huduma katika soko la dunia uliotokana na athari za UVIKO - 19 na vita kati ya nchi za Urusi na Ukraine na kupungua kwa upatikanaji wa mazao ya chakula kwa

nchi jirani uliosababishwa na mabadiliko ya tabianchi hususan katika maeneo yanayotegemea mvua za vuli.

Mheshimiwa Spika, Kamati inaishauri Serikali kuona namna ya kubadili changamoto hizi na kuwa fursa kwa Tanzania ambayo haijaanza kutumia ipasavyo rasilimali zake mfano vyanzo vya maji ambavyo vinaweza kutumika kwenye kilimo cha umwagiliaji katika uzalishaji wa chakula na matumizi ya Nishati ya LNG, hivyo ni wazi lazima mpango wa mwaka unaofuata ujielekeze kwenye kutumia changamoto hizi kama fursa. Aidha, Serikali ihakikishe inaanza kutumia nishati ya gesi asilia inayozalishwa ndani ili kupunguza madhara ya kupanda kwa bei ya nishati ya mafuta inayosababishwa na vita ya Urusi na Ukraine.

2.4. Urari wa Biashara na Malipo

Mheshimiwa Spika, Uchambuzi wa Kamati umebaini kwamba katika akaunti zote tatu za Urari wa biashara na malipo ya nje (Balance Of Payment), akaunti ya Urari wa Huduma na Uhamisho wa mali ndio pekee yenye ziada (positive balance), ukilinganisha na akaunti nyingine. Ziada iliyopatikana katika akaunti ya Urari wa Huduma na Uhamisho wa mali ilichangiwa kwa kiasi kikubwa na sekta ya Utalii. Hatua hii ni ya kupongeza hasa kwa uthubutu wa Mheshimiwa Samia Suluhu Hassan Rais wa Jamuhuri ya Muungano wa Tanzania kwa kuitangaza Tanzania kupitia Filamu ya Royal Tour. Pamoja na manufaa ya sekta hii Kamati imebaini kwamba mpango wa mwaka 2023/24 haujaipa kipaumbele sekta ya hii.

Jedwali. Na. 1 Urari wa Malipo

Na	Mwaka	2020/21	2021/22	Badiliko(%)
1.	Urari wa Bidhaa	-2,100.10	-4,616.40	119.8
	Mauzo nje	6,446.40	7,079.00	10.1
	Uagizaji nje	8,546.60	1,713.40	37.1
2.	Urari wa Huduma	1,069.70	1,917.40	79.2
	Mapato	2,364.50	3,919.70	65.8
	Malipo	1,294.90	2,002.40	54.6
3.	Urari wa Bidhaa na huduma	-1,030.50	-2,699.00	161.9
	Mauzo ya bidhaa na huduma	8,811.00	11,016.70	25
	Uagizaji bidhaa na huduma	9,841.40	13,715.70	39.4
4.	Urari wa Mapato ya vitega uchumi	-1,247.30	1,277.00	2.4
	Mapato	67.40	153.50	127.7
	Malipo	1,314.70	1,430.50	8.8
5.	Uhamisho wa mali	452.10	589.70	30.4
	Zilizoingia	513.50	700.20	36.4

Na	Mwaka	2020/21	2021/22	Badiliko(%)
	Kwa serikali kuu	76.70	122.40	59.7
	Zilizotoka	61.40	110.50	80.2
6.	Urari wa malipo ya kawaida	-1,825.60	3,386.30	85.5

Chanzo: Wizara wa Fedha na Mipango

Mheshimiwa Spika, kwa mantiki hiyo Kamati inaishauri Serikali masuala yafuatayo:-

- i. Kuhakikisha kwamba sekta ya utalii inakuwa mojawapo ya sekta zinazopewa kipaumbele katika kupewa fedha za maendeleo katika bajeti ya mwaka 2023/24;
- ii. Kuiongezea fedha sekta ya utalii katika mgao unaofuata wa mkopo wa ECF katika mwaka wa fedha 2023/24;
- iii. Kuanzisha mkakati maalum wa kuvutia wawekezaji katika ujenzi wa hoteli za hadhi mbalimbali pamoja na kutoa vivutio mbalimbali ili kuvutia wawekezaji katika sekta ya utalii katika fukwe zetu;
- iv. Kufungua kanda nyingine za utalii hasa ukanda wa nyanda za juu kusini (*Southern circuit*);
- v. Kuangalia upya uamuzi wa Serikali wa kuanza kutoza kodi ya ongezeko la Thamani (VAT) kwenye Ndege za Kukodi (*Charter air craft*) ili kuchochea utalii;
- vi. Kuendelea kutenga Bajeti kwa ajili ya kutangaza utalii kama ilivyofanyika kwa *Royal Tour*, na
- vii. Kuondoa migogoro kati ya wananchi na hifadhi, Mapori Tengefu, Mbuga za Wanyama, na Ushoroba ili tutunze maliasili zetu.

2.5. Deni la Serikali

Mheshimiwa Spika, hadi kufikia mwezi Juni 2022, Deni la Serikali lilifika **Shilingi trilioni 71.56** ikilinganishwa na **Shilingi trilioni 64.50** katika kipindi kama hicho mwaka 2021 sawa na ongezeko la **Shilingi trilioni 7.06** ambayo ni sawa na ongezeko la **asilimia 10.95**. Sababu za ongezeko hilo ni kutokana na kupokelewa mikopo mipya kwa ajili ya miradi ya maendeleo na kutolewa kwa hatifungani maalumu ya **Shilingi trilioni 2.18** kwa ajili ya kulipa deni la

Mfuko wa Hifadhi ya Jamii kwa Watumishi wa Umma (PSSSF) linalohusu michango ya watumishi waliokuwa kwenye utumishi kabla ya mwaka 1999.

Mheshimiwa Spika, pamoja na kwamba Deni la Serikali ni himilivu kwa viwango vyote vya kimataifa, Kamati inaishauri Serikali kwamba mikopo ielekezwe kwenye miradi ya maendeleo itakayochochea uzalishaji na mauzo nje ya nchi ili kuongeza mapato ya kigeni yatakayosaidia kulipa mikopo hiyo. Aidha, miradi yote inayochukua muda mrefu kukamilika na ina faida itumie mikopo ya masharti nafuu na sio yenye masharti ya kibiashara ambayo kipindi cha kutoanza kulipa mtaji (Grace Period) ni kifupi na riba ni kubwa. Aidha, imekuwa ni rai ya Kamati ya muda mrefu kuweka na kutumia kiashiria cha ukomo wa ulipaji wa deni la Serikali kwa mapato ya ndani yaani *Debt Service to Domestic revenue ratio* ili kuhakikisha kwamba mapato ya ndani yanauwezo wa kugharamia shughuli zote za Serikali pamoja na Deni la Serikali.

Mheshimiwa Spika, Kamati inatambua kwamba kiashiria hiki kinatambulika kimataifa isipokuwa hakijawekewa ukomo katika muundo unaotumika kupima na kutathmini uhimilivu wa deni kutokana na utofauti wa sifa za masoko ya fedha ya ndani kwa nchi zinazotumia muundo huo hususan nchi zinazoendelea (Low Income Countries). Aidha, Serikali imetambua umuhimu wa kiashiria hicho na imeanza kuchukua hatua za awali za kufanyia utafiti na kisha uchambuzi na tathmini ikishirikiana na taasisi za kimataifa za Benki ya Dunia na Macroeconomic and Financial Management Institute of Eastern and Southern Africa - MEFMI ili kuhakikisha kwamba, matokeo ya kiashiria cha ukomo huo yanakubalika kimataifa. Kamati inaipongeza Serikali kwa hatua hii muhimu na nimatumaini yake kuwa itaweza kukamilika kwa wakati.

2.6. Mwenendo wa Mikopo ya Sekta Binafsi

Mheshimiwa Spika, Mikopo kwa Sekta Binafsi ilikua kutoka **Shilingi trilioni 20.6** mwishoni mwa mwaka 2020/21 hadi kufikia **Shilingi trilioni 24.59** mwezi Juni 2022, ikiwa ni ukuaji wa wastani wa **asilimia 19.4**, ikilinganishwa na ukuaji wa **asilimia 3.6** mwaka 2021. Hata hivyo, Kamati imechambua na kubaini kwamba mikopo iliyoelekezwa kwenye shughuli binafsi ni **asilimia 38.3**, mikopo iliyoelekezwa kwenye shughuli za kibiashara ni **asilimia 16.0**, na mikopo iliyoelekezwa kwenye shughuli za viwanda ni **asilimia 10.7**. Aidha,

viwango vya riba vinavyotowazwa kwenye mikopo vimepungua kutoka **asilimia 16.6** hadi **asilimia 16.41** sawa na kupungua kwa **asilimia 0.19** tu. Viwango hivi vya riba haviwezi kuchochea ukopaji kwa ajili ya uwekezaji wenye tija badala yake mikopo mingi itaelekezwa kwenye shughuli binafsi. Kamati inashauri masuala yafuatayo

- i. Benki kuu ya Tanzania ibadili mkopo wa **Shilingi trilioni 1** kuwa dirisha maalumu (special credit window) ili kutoa mikopo kwa mabanki kwa sharti la kuwakopesha wakulima kwa riba ya **asilimia 3 mpaka 10**. Hadi tarehe 30 Oktoba, 2022 zilikuwa zimetumika **Shilingi bilioni 95** tu; na
- ii. Serikali iendeele kuziongezea mtaji benki za TADB na TIB ili ziweze kutekeleza majukumu yake kama ilivyo kusudiwa.

3.0. MAPITIO YA UTEKELEZAJI WA MIRADI YA MAENDELEO KWA MWAKA WA FEDHA 2021/22 NA ROBO YA KWANZA YA MWAKA 2022/23

Mheshimiwa Spika, Kamati ilifanya tathmini ya utekelezaji wa Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa Mwaka 2021/22 na Robo ya Kwanza ya Mwaka 2022/23. Katika mwaka wa fedha 2021/22 Serikali ilipanga kutumia **Shilingi trilioni 15.26** kwa ajili ya utekelezaji wa miradi ya maendeleo. Hadi kufikia tarehe 30 Juni, 2022 Serikali ilitumia jumla ya **Shilingi trilioni 14.65** sawa na **asilimia 96.0**. Utekelezaji huu unaonyesha wazi nia na dhamira ya Mheshimiwa Samia Suluhu Hassan Rais wa Jamuhuri ya Muungano wa Tanzania kuwakwamua watanzania kutoka katika wimbi la umasikini. Aidha, Katika mwaka wa fedha 2022/23 Serikali ilipanga kutumia jumla ya **Shilingi trilioni 15.01**, hadi kufikia robo ya kwanza ya mwaka 2022/23 Serikali imetumia jumla ya **Shilingi trilioni 3.2** sawa na **asilimia 21.32** hivyo ni wazi kwamba hadi kufikia tarehe 30 Juni, 2023 Serikali inaweza kuwa imetoa fedha za maendeleo kati ya **asilimia 85 hadi 90** tu.

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi wa miradi ya maendeleo ya kimkakati na iliyopewa kipaumbele na inaushauri ufuatao;-

3.1. Sekta ya Usafiri na Usafirishaji

3.1.1. Reli ya Kisasa ya SGR na Reli ya TAZARA

Mheshimiwa Spika, Kamati inaipongeza Serikali kwa kufuata ushauri wake, hivyo kufanikisha kusainiwa kwa mkataba wa ujenzi wa kipande cha Tabora - Isaka (km 165) ambapo maandalizi ya ujenzi yanaendelea; kuendelea na

ununuzi wa mkandarasi kwa vipande vya Tabora – Kigoma (km 411) na Kaliua – Mpanda – Karema (km 321). Pamoja na mafanikio hayo Kamati inaishauri Serikali masuala yafuatayo:-

- i. Kuharakisha utafutaji wa fedha kwa ajili ya ujenzi wa vipande vya Kaliua – Mpanda – Karema (km 321), Uvinza – Musongati – Gitega (km 282), Keza – Ruvubu (km 36) na Isaka – Rusumo (km 371)
- ii. Taasisi za Serikali kuharakisha kuhamisha miundombinu yao ili kupisha ujenzi wa reli ya kisasa ya SGR;
- iii. Kulipa hati za madai ya mkandarasi kwa wakati ili kuepusha ongezeko la gharama za mradi kutokana na riba;
- iv. Serikali kuhakikisha kwamba Mkandarasi Mkuu wa reli ya kisasa (Yapi Merkezi) analipa madeni yote ya sub-contractors ambayo yanakadiriwa kufikia kiasi cha **Shilingi bilioni 12**;
- v. Serikali kwa kushirikiana na Serikali ya DRC Congo iangalie uwezekano wa kufikisha reli ya kisasa SGR katika bandari ya Kasanga iliyoko wilaya ya Kalambo Mkoa wa Rukwa ili iunganishwe na Ferry kubwa kati ya Bandari ya Kasanga na Bandari ya Mulilo iliyoko upande wa DRC Congo, hatua hii itaiwezesha reli yetu kuhudumia soko la nchi hiyo;
- vi. Kuharakisha mapitio ya Sheria ya TAZARA ili kutoa fursa kwa Tanzania kuwekeza kwenye Reli hiyo kwa upande wa Tanzania ili iwe na manufaa kwa upande wa Tanzania. Vilevile, Kamati inaishauri Serikali kuangalia uwezekano wa kuingia ubia na makampuni makubwa ya uendeshaji wa njia za reli ili kupata vichwa na mabehewa kwa ajili ya reli ya TAZARA; na
- vii. Serikali kupitia Wakala wa barabara vijijini (TARURA) itenge fedha kwa ajili ya ujenzi wa barabara zinazounganisha vituo vya SGR na makazi ya watu, mfano (Stesheni ya Kongowe);

3.1.2. Uboreshaji wa Kampuni ya Ndege Tanzania (ATCL)

Mheshimiwa Spika, Kamati inatambua umuhimu na mchango wa shirika la ndege la Tanzania (ATCL) kwa lengo la kuchochea uchumi katika Sekta mbalimbali kama vile utalii, usafiri na usafirishaji wa mizigo. Hata hivyo, shirika hilo bado linakabiliwa na changamoto mbalimbali ikiwa ni pamoja na uwepo wa Madeni ya muda mrefu na yasiyolipika. Kutokana na changamoto hizo Kamati inaishauri ufuatao:-

- i. Serikali iendeele kutoa kipaumbele katika safari za ndege za kibiashara kwa ndege za ATCL. Sambamba na hilo, Serikali kupitia Kampuni ya Ndege (ATCL) ijijenge na kuwa na mifumo imara ya biashara ili iweze kujiunga na mifumo ya kimataifa ya biashara ya ndege kama vile “*airline global alliance*”. Vilevile, Serikali iangalie uwezekano wa kuanzisha safari katika nchi zenye makampuni/mashirika ya ndege yanayofanya safari nchini;
- ii. Serikali irekebishe mikataba ya ukodishaji ndege baina ya Kampuni ya Ndege (ATCL) na Wakala wa Ndege (TGFA). Kwa mfano, mikataba ya ukodishaji ndege haikuwa na kipengele cha msamaha wa matukio ya majanga (Force Majeure) hivyo, TGFA iliendelea kuitoa fedha za ukodishaji ndege za ATCL hata wakati wa janga la UVIKO-19 ambapo ndege zilikuwa hazifanyi kazi. Kamati inaamini kwamba kurekebisha mikataba hii kutaboresha utendaji kazi wa ATCL;
- iii. Kuboresha viwanja vya ndege kwa kuviwekea taa ili kuongeza safari za ndege za ATCL kuliko hivi sasa ambavyo ndege zinaruka muda wa mchana tu na kutoruka wakati wa usiku;
- iv. Kuongeza safari za ndege kwenye maeneo/mataifa ambayo Tanzania inapokea watalii wengi;
- v. Serikali kuboresha Jengo la Abiria katika kiwanja cha ndege cha Mwanza ambalo kwa muda mrefu limekuwa katika hatua za usanifu. Kiwanja hiki kina fursa ya kuwa transit route ya ndege za Rwanda, Burundi na DRC Congo; na
- vi. Serikali ifanye marekebisha (restructuring) ya deni la ATCL ili liwe sehemu ya mtaji, hii itatoa nafasi kwa ATCL kuaminika na Taasisi nyingine kibiashara.

3.1.3. Sekta ya Nishati

3.1.3.1. Mradi wa Kufua Umeme wa Maji wa Julius Nyerere (MW 2,115)

Mheshimiwa Spika, uchambuzi wa Kamati ulibaini kwamba taarifa ya mpango iliyowasilishwa na Serikali, haijaonyesha ni lini mradi huu unatarajiwa kukamilika, japokuwa taarifa ya shirika la umeme Tanzania (TANESCO) inaonyesha kwamba mkandarasi wa mradi huu ameongezewa muda wa miezi 12 kukamilisha mradi huu toka tarehe 14

Juni, 2022 iliyopangwa katika mkataba hadi tarehe 15 Juni 2023. Sambamba na hilo, Kamati ilibaini masuala ya msingi yafuatayo:-

- i. Sababu za Mkandarasi kuomba kuongezewa hazikuwa za msingi na bado Serikali imekubali kumuongezea muda wa utekelezaji;
- ii. Mpango kazi (Work Plan) uliowasilishwa na mkandarasi Serikalini unaonyesha kwamba mradi huu utakamilika Julai, 2024; kinyume na muda wa miezi 12 kukamilisha mradi huu (hadi 15 Juni, 2023) ambao Serikali imemuongezea mkandarasi.

Mheshimiwa Spika, kutokana na masuala yaliyobainika katika Mradi huu wa Bwawa la Mwalimu Nyerere, Kamati inashauri Serikali masuala yafuatayo:-

- i. Kwa kuwa, Mkandarasi aliomba kuwepo na bodi ya maamuzi ya Rufani (Disputes Adjustment Board-DAB) ili kutoa uamuzi wa rufaa za Mkandarasi ni vyema gharama za bodi hiyo zikatolewa na Mkandarasi badala ya Serikali kwa sababu suala la DAB halikuwa sehemu ya mkataba na kwa kuwa changamoto zilizojitokeza zimesababishwa na Mkandarasi na si Serikali;
- ii. Kwa kuwa, moja ya changamoto iliyosababisha kuchelewa kukamilika kwa mradi huu kwa wakati ni Mkandarasi kukiuka baadhi ya masharti ya mkataba ikiwemo mkandarasi kuchelewa kuleta wataalamu wanaohitajika kimkataba, mkandarasi kujenga chini ya kiwango kwa baadhi ya maeneo ya bwawa, kwa mfano, handaki la kuchepusha maji (*Diversions channel*) la mto Rufiji lilijengwa kwa methodolojia hafifu na hivyo kusababisha maji kuingia katika handaki kabla ya ujenzi wake kukamilika. Hivyo basi ni vyema Serikali ikatanzua changamoto hii bila kuleta hasara kwa nchi;
- iii. Serikali iweke mikakati ya kulinda vyanzo vya maji vinavyozunguka mradi wa Bwawa la Mwalimu Nyerere ili kuwezesha uwepo wa maji ya kutosha pindi mradi utakapokamilika hasa ukizingatia mabadiliko ya tabianchi;
- iv. Serikali ifanye ukaguzi wa kina (special audit) kwenye mradi huu ili kuhakikisha fedha zilizotumika zinaendana na matakwa ya mradi;

- v. Endapo mkandarasi atakiuka masharti ya mkataba hatua stahiki za kisheria zichukuliwe dhidi yake; na
- vi. Serikali ihakikishe fedha za michango ya hisani za jamii (CSR) kiasi cha **Shilingi bilioni 262** zitumike kwenye miradi iliyopangwa sambamba na miradi mingine katika maeneo ambayo mradi unatekelezwa Mkoa wa Pwani na Morogoro na si vinginevyo.

3.1.3.2.Mradi wa Usambazaji na matumizi ya Gesi Asilia

Mheshimiwa Spika, Kamati inaipongeza Serikali kwa mipango yake ya kuanza kujenga vituo vya *Compressed Natural Gas* vitavyochochea usambazaji na matumizi ya gesi asilia. Pamoja na hatua iliyofikiwa ya kusambaza gesi majumbani ni muhimu magari yote ya umma ambayo yapo katika jiji la Dar es salaam na mikoa ya jirani kama Pwani, Lindi, Tanga na Mtwara yakaanza kutumia gesi asilia iliyogandamizwa CNG badala ya mafuta. Aidha, Serikali iendeele kuhamasisha makampuni ya usafirishaji yaliyopo nchini yaanze kutumia nishati hiyo. Hatua hii inaweza kupunguza matumizi ya mafuta nchini ambayo kwa makadirio tunatumia lita 6,120,785 za dizeli kwa siku. Vilevile, hatua hii italinda akiba yetu ya fedha za kigeni zinazotumika katika kuagiza mafuta kwenye soko la dunia. Faida nyingine zinazoweza kupatikana ni pamoja na kupunguza gharama za uzalishaji viwandani na kujilinda na athari za kupanda kwa bei ya mafuta kwenye soko la dunia.

3.1.3.3.Ujenzi wa Bomba la Mafuta Ghafi kutoka Hoima (Uganda) hadi Tanga (Tanzania)

Mheshimiwa Spika, Kamati inaipongeza Serikali kwa jitihada zake za kutekeleza mradi huu kwanza kwa kutoa kiasi cha Dola za Marekani **milioni 111.27** kama sehemu ya awali ya hisa za Serikali kwenye kampuni inayotekeleza mradi huu. Pili kwa kutatua changamoto ya pingamizi la utekelezaji wa Mradi kutoka kwa Wanaharakati wa Mazingira na Haki za Binadamu ambapo mpaka sasa Maamuzi ya Mwisho ya Uwekezaji (*Final Investment Decision-FID*) yamekwisha fanyika. Hata hivyo, Kamati inatoa ushauri ufuatao kwa Serikali;-

- i. Kwa kuwa, mradi huu unapita katika mikoa 8, wilaya 24 na kata 134, ni vyema mchango wa hisani kwa jamii (Corporate Social

Responsibiliy-CSR) kwa mradi huu utumike katika maeneo ambayo yanapitiwa na mradi ili kuleta manufaa katika maeneo husika na kuimarisha ulinzi; na

- ii. Serikali iharakishe kuwalipa fidia wananchi 6,131 ifikapo mwezi Desemba 2022 kama ilivyopangwa ili mradi uanze kutekelezwa kwa wakati.

3.1.3.4. Uunganishwaji wa umeme vijijini

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini kwamba vijiji 8,804 kati ya vijiji 12,345 vimeunganishwa na umeme Tanzania Bara sawa na **asilimia 71.32**. Jumla ya **Shilingi bilioni 313.40** zimetumika katika mwaka 2021/22 na **Shilingi bilioni 84.90** katika robo ya kwanza ya mwaka 2022/23.

Mheshimiwa Spika, Taarifa iliyotolewa na Serikali ni taarifa ya kijumla (Cummulative) na hivyo ni vigumu kupima ufanisi wa kasi ya uunganishaji wa umeme vijijini. Mfano, miradi ya Wakala wa Umeme Vijijini (REA) kwa mwaka huu imekumbwa na changamoto mbalimbali kama vile, kusitishwa kwa mikataba na upandaji wa bei za vifaa vya umeme hivyo ni vigumu kujua ni kiasi gani imetekelezwa kwa kulinganisha na lengo. Kamati inashauri Taarifa ya Miradi hii iwe inawasilishwa kwa kulinganisha lengo la mwaka husika na vijiji vilivyounganishwa na sio kutoa taarifa ya vijiji vyote vilivyounganishwa tangu mradi ulipoanza hatua hii italetu uwazi na uwajibikaji. Aidha, ni vyema Serikali ikafanya tathmini ya vijiji na vitongoji halisi vilivyofikiwa na umeme wa REA hadi sasa.

3.1.4. Sekta ya Miundombinu

3.1.4.1. Miradi ya Bandari

Mheshimiwa Spika, Kamati imepitia tathmini ya utekelezaji wa miradi ya bandari ya Dar es Salaam, Mtwara na Tanga na ina maoni na ushauri ufuatao kwa Serikali:-

a) Bandari ya Tanga

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini Bandari ya Tanga haihudumii meli na shehena ya kutosha kutokana na umbali wa Km 1.7 toka gatini hadi meli zinapotia nanga na hivyo kuwa na kasi ndogo ya kupakia na kushusha shehena ya mizigo ya meli ambazo zilipaswa kuhudumiwa

nangani . Kamati inaishauri Serikali kufanya maboresho ya Bandari kwenye miundombinu, mitambo na vifaa ili kuvutia meli na shehena nyingi. Aidha, Serikali iweke mkakati wa kimasoko mahsusi kwa ajili ya Bandari ya Tanga ambao lengo lake ni kuteka soko la Kaskazini mwa Tanzania na nchi jirani za Rwanda, Burundi na Uganda.

b) Bandari ya Mtwara

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini kwamba kuna uhaba wa makasha katika Bandari ya Mtwara hivyo meli nyingi zinaepuka gharama za kwenda Bandari ya Mtwara bila kuwa na shehena inayoenda kushushwa katika bandari hiyo ili zibebe zao la korosho. Hii ndiyo sababu ya msingi ambayo inasababisha bandari hiyo isitumike kwa ajili ya kusafirisha zao la korosho. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kupitia Mamlaka ya Bandari (TPA) kuhakikisha kwamba inatatua changamoto ya upatikanaji wa makasha ili kuifanya bandari ya Mtwara kutumika ipasavyo. Vilevile, Kamati inaishauri Serikali kuweka miundombinu ya kujazia mafuta melini (bankery facility) katika bandari ya Mtwara ili bandari hiyo itumike kujaza mafuta hasa kuelekea ujenzi wa mradi wa LNG ambapo huduma hiyo itahitajika. Ikizingatiwa ni bandari pekee katika ukanda huo inayoweza kutoa huduma hii.

Mheshimiwa Spika, Kamati inashauri kwamba, Serikali itafute ufumbuzi wa changamoto ya mlundikano na msongamano wa malori katika eneo la Malawi cargo na mlundikano wa magari katika gati la magari (RoRo). Vilevile, Kamati inaishauri Serikali isimamie kanuni za EWURA zinazoelekeza kwamba mafuta yachukuliwe katika bandari iliyopo katika kanda ili kuchochea matumizi ya Bandari za kanda husika. Kamati inashauri Mikoa ya kaskazini itumie bandari ya Tanga na Mikoa ya kusini itumie bandari ya Mtwara.

c) Bandari ya Bagamaoyo

Mheshimiwa Spika, Serikali imefanya uwekezaji mkubwa katika bandari ya Dar es salaam ili ijiendeshe kwa ufanisi. Hata hivyo, bandari hiyo haina eneo la kuendelea na upanuzi kutokana na mahitaji kulingana na eneo ilipo. Aidha, mradi wa SGR unaeendelea ni lazima kuwe na Bandari kubwa ya kisasa ambayo italeti mzigo wa kutosha ili reli hiyo iwe na

manufaa. Kamati inaishauri Serikali kutafuta njia nzuri ya upatikanaji wa fedha kwa ajili ya ujenzi wa bandari ya Bagamaoyo ambayo itazingatia manufaa mapana ya taifa kwa vizazi vya sasa na vijavyo ili kutekeleza mradi huo.

3.1.5. Mifumo ya TEHAMA

3.1.5.1. Mifumo ya Kutunza kumbukumbu za Watumishi

Mheshimiwa Spika, Kamati inaipongeza Serikali kwa hatua iliyoanza kuchukua kwenye kuhuisha na kuunganisha mifumo mbalimbali ya TEHAMA, ukiwemo, mfumo wa kielektroniki wa Taarifa za watumishi na malipo ya mishahara (HCMIS). Kamati imebaini kwamba bado kuna changamoto katika utunzaji wa nyaraka za watumishi wa umma kidijitali. Mfano, mtumishi anaajiriwa na Serikali mafao yake yanakatwa na Serikali kwa niaba yake lakini anapofika umri wa kustaafu anatakiwa kuwasilisha nyaraka hizo kwa Serikali iliyomuajiri. Kamati inashauri kwamba katika mwaka ujao wa fedha Serikali ianzishe na kuendeleza utunzaji wa kumbukumbu za watumishi kidijitali.

3.1.5.2. Mifumo ya ukusanyaji wa mapato.

a) Mifumo ya Mamlaka ya Mapato na Mamlaka ya Bandari

Mheshimiwa Spika, Uchambuzi wa Kamati umebaini kwamba, mapato ya Serikali yamekuwa yakipotea kutokana na kukosa ufanisi kwenye ukusanyaji, uwepo wa mifumo dhaifu pamoja na kutosomana kwa mifumo hiyo. Hivyo, Kamati inaendelea kuisitiza kwamba, mifumo ya ukusanyaji ya mapato ya Mamlaka ya Mapato TRA ambayo ni (IDRAS, TANCIS) na TPA iboreshwe na kuunganishwa ili iweze kukusanya mapato kwa ufanisi na Serikali kupata mapato stahiki. Aidha, Serikali iendeleo kuunganisha mfumo wa GePG katika taasisi zote za Umma ili utumike kikamilifu katika kukusanya mapato.

b) Mifumo ya Mamlaka ya Serikali za Mitaa

Mheshimiwa Spika, Uchambuzi wa Kamati umebaini kwamba mapato mengi ya Halmashauri hasa yale yanayokusanywa nje ya mfumo hupotea bila kuingizwa kwenye akaunti za Serikali. Aidha, kamati imebaini kwamba kutokusomana kwa mifumo ya mapato ya Serikali za Mitaa na Serikali kunaongeza tatizo la kupotea kwa mapato ya Serikali. Hivyo Kamati

inashauri kuweka katazo la kutokusanya fedha yoyote ya umma bila kutumia mfumo na kuhakikisha mashine zote za kukusanyia mapato ya Serikali za Mitaa (POS-Point of Sales) zinatumiwa kama ilivyokusudiwa.

3.1.6. Tanzania ya Kidijitali

Mheshimiwa Spika, Kamati inapongeza Serikali kwa jitihada zake za kuhakikisha upatikanaji wa huduma ya mawasiliano katika maeneo ya vijijini na baadhi ya maeneo ya mjini yasiyo na mvuto kibiashara, kupitia Mfuko wa Mawasiliano kwa wote (UCSAF). Licha ya jitihada hizo Kamati imebaini kwamba kuna baadhi ya maeneo itakuwa ngumu kufikiwa na mtandao wa mawasiliano kupitia mfuko wa UCSAF kutokana na kutokuwa na mvuto wa kibiashara (*economically feasible*). Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuweka vivutio maalum vya kikodi kwa ujenzi wa minara na uendeshaji kwa maeneo hayo ili minara iweze kujengwa. Tofauti na ilivyo hivi sasa zabuni zilizotangazwa kupeleka huduma katika maeneo hayo hazipati makampuni yanayovutiwa kujenga minara katika maeneo hayo.

3.1.7. Ujenzi wa Barabara na Madaraja makubwa.

Mheshimiwa Spika, Kamati imefanya uchambuzi wa kina wa taarifa ya Serikali **kuhusu** utekelezaji wa miradi mbalimbali ya barabara na madaraja nchini na ina ushauri ufuatao:

- i. Serikali kuendelea kutenga fedha kwa ajili ya kukarabati barabara zote zinazounganisha Mikoa ambazo hazijafanyiwa matengenezo muda mrefu. Aidha, Serikali kuendelea kutoa fedha kwa wakati ili barabara zetu ziweze kukamilika kama ilivyopangwa;
- ii. Ni vyema Serikali ikachagua barabara chache kwa kila mwaka wa fedha ili zitekelezwe kwa Bajeti iliyopangwa katika mwaka husika, kuliko kuwa na miradi mingi ya barabara ambayo inazalisha madai kutokana na kuchelewa kulipwa (*arrears*). Kwa msingi huo Kamati inashauri kwamba barabara zitakazo tekelezwa ziwe ni zile ambazo ni za Kimkakati;
- iii. Serikali kuangalia uwezekano wa kuwa na mikataba ya ujenzi wa barabara ambayo haitoi fursa ya kulipa riba kubwa pindi malipo yanapochelewa; na

- iv. Kupunguza kiasi kikubwa cha matumizi ya fedha kwenye ubunifu (design) na ubunifu wa kina (detailed design) kwa miradi ambayo haitekelezwi hivi karibuni.

3.1.8. Miradi ya Muda mrefu ya Ujenzi wa Nyumba za Viongozi pamoja na Hospital

Mheshimiwa Spika, Moja ya changamoto iliyopo nchini ni uwepo wa miradi ya ujenzi wa Nyumba za Wakuu wa Mkoa, Wilaya pamoja na Hospitali za Rufaa za Mkoa. Miradi hii imekuwa haikamiliki kwa takribani miaka 5 hadi 6. Kamati inaendelea kuishauri Serikali kukamilisha kwanza miradi inayoendelea kabla ya kuanzisha miradi mipya ya ujenzi wa nyumba za viongozi na kukarabati zilizopo ili ziendeleo kutumika kuliko kuanzisha ujenzi mpya. Aidha, kwa upande wa miradi ya Hospitali ni vyema kukamilisha zilizopo kwanza pamoja na kuweka vifaa tiba vyote muhimu ili zianze kutoa huduma kikamilifu.

3.1.9. Vitambulisho vya Taifa

Mheshimiwa Spika, Kuanzia mwaka 2012 hadi mwezi Septemba, 2022 Mamlaka ya Vitambulisho vya Taifa ilikuwa imesajili na kutoa Namba kwa Watu 19,509, 202, kati ya hao waliokuwa wamepewa vitambulisho katika kipindi chote hicho cha Miaka 10 ni Watu 11,117,264 sawa na **asilimia 56** ya lengo. Kamati imefanya uchambuzi na kubaini kwamba zoezi la uandikishaji na utoaji wa vitambulisho vya Taifa limekuwa likitekelezwa kwa kasi ndogo kutokana na changamoto zifuatazo:-

- i. Uwepo wa deni la Mkarandarasi lenye thamani ya **Dola za Marekani milioni 7.58** sawa na **Shilingi bilioni 17** ambalo limelipwa na Serikali mwezi Oktoba 2022;
- ii. Kuchelewa kwa upatikanaji wa Kadighafi za Vitambulisho vya Taifa milioni 13 kutokana na uhaba wa fedha na smartcard chips katika soko la dunia;
- iii. Kuchelewa kupatikana kwa fedha kiasi cha **Shilingi bilioni 42.5** kwa ajili ya ununuzi wa kadighafi 11,775,728; na
- iv. Upungufu wa Vitendea kazi pamoja na Rasilimali watu.

Mheshimiwa Spika, Kamati inaushauri ufuatao kwa Serikali:-

- i. kuhakikisha kwamba kiasi cha **Shilingi bilioni 42.5** zinapatikana kwa mkupuo mmoja au miwili ili utengenezaji na ugawaji wa vitambulisho ufanyike kwa kasi;
- ii. Kufungamanisha Taarifa baina ya Taasisi za Serikali mfano endapo mwananchi ataenda kuchukua Hati ya Kusafiria Taarifa zake za awali zichukuliwe NIDA na sio mwananchi huyo kuwasilisha Taarifa zile zile alizoziwasilisha NIDA;
- iii. Kuangalia uwezekano wa kuanza kuchukua Taarifa hata kwa watoto chini ya Miaka 18 ili jinsi anavyokua ziwe zinahuishwa kuliko kusubiria hadi afike miaka 18; na
- iv. Kutumia Ofisi za Mamlaka za Serikali za Mitaa kugawa Vitambulisho ambavyo bado havijachukuliwa na Wananchi ambavyo viko Takribani 785,222.

3.1.10. Kupitia upya na kuangalia muundo wa Majukumu ya Taasisi za TEMDO, TIRDO na CARMATEC

Mheshimiwa Spika, Kwa kuwa Taasisi hizi ziko chini ya Wizara ya Uwekezaji, Viwanda na Biashara na zinafanya majukumu yanayoshabihiana, licha ya kuanzishwa kwa sheria tofauti. Kamati inashauri Serikali kufanya tathmini ya kina kwa Taasisi hizi ili kubaini kama bado kuna umuhimu wa kuendelea na Muundo uliopo hivi sasa au kuziunganisha ili ziwe na tija. Aidha, Serikali iendeele kutenga bajeti ya kutosha kwa taasisi hizi ili ziendeele kutekeleza shughuli zote zilizokusudiwa.

3.1.11. Sekta ya Kilimo

Mheshimiwa Spika, Sekta ya Kilimo ni muhimili wa maendeleo ya uchumi ikichangia **asilimia 26.1** mwaka 2021 kwenye Pato la Taifa na kutoa fursa za ajira zaidi ya **asilimia 65** na hivyo kuifanya ndio sekta pekee inayotegemewa na wanachi wa kipato cha chini. Vilevile, kilimo kina uhusiano na sekta nyingine katika kutoa malighafi kwa viwanda na soko kwa bidhaa zilizotengenezwa. Kilimo kinachukua sehemu muhimu katika kukua kwa uchumi na kupunguza umaskini. Hata hivyo, pamoja na manufaa mapana ya sekta hii bado haijaweza kukua kwa kile kiwango kinachostahili ambapo sekta hii imekua kwa **asilimia 3.9** mwaka 2021. Hii imetokana na sababau mbalimbali zikiwemo pembejeo zisizotosheleza kama vile mbegu bora,

mbolea na dawa za kilimo, mfumo wa kizamani wa uoteshaji mazao na ucheleweshaji wa maendeleo ya miundombinu kama vile, skimu za umwagiliaji, miundombinu ya masoko, barabara za mashambani na usindikaji wa mazao.

Mheshimiwa Spika, bajeti ya sekta hii imepanda takribani mara tatu na kufikia **Shilingi bilioni 954** mwaka 2022/23 kutoka **Shilingi bilioni 294** mwaka 2021/22. Kamati inapenda kuipongeza Serikali kwa hatua hii katika kuiinua sekta hii muhimu. Aidha, Kamati inaishauri Serikali kuongeza Matumizi ya Teknolojia bora katika uzalishaji wa mazao ili kuongeza mapato ya kigeni pamoja na upatikanaji wa malighafi za uzalishaji viwandani. Aidha, Serikali kupitia mifumo yake iendelee kutekeleza yafuatayo:-

3.1.11.1. Kuimarisha vituo vya utafiti wa mbegu bora:

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini kwamba katika kipindi cha miaka kumi Taasisi ya Utafiti wa Kilimo Tanzania (TARI) imegundua aina 146 za mbegu bora za mazao mbalimbali kupitia vituo vyake vya utafiti. Aidha, katika mwaka wa fedha 2022/23 sekta ya utafiti wa mbegu imetengewa jumla ya **Shilingi bilioni 40.73**. Vilevile, Kamati imebaini kuwa utekelezaji wa miradi ya uzalishaji wa mbegu chini ya mkopo wa ECF imekuwa ya kusuasua. Hivyo, Kamati inashauri masuala yafuatayo:-

- i. Ili mbegu zilizogunduliwa na TARI zipatikane kwa wingi na ziwafikie wakulima ni lazima kuwe na ushirikiano kati ya TARI na Wakala wa Taifa wa Mbegu (ASA);na
- ii. Serikali iendelee kuwekeza zaidi kwenye kituo cha TARI ili kiwe na uwezo wa kufanya utafiti na kuzalisha mbegu bora zinazoweza kuhimili mabadiliko ya tabia nchi.

3.1.11.2. Kuimarisha Huduma za Ugani:

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini kwamba kati ya maafisa ugani 20,538 wanaohitajika waliopo ni 6704 sawa na **asilimia 30** ya mahitaji. Vilevile, Kamati imetaarifiwa kwamba kuna mfumo uitwao M-Kilimo unaotumika kuwafikia wakulima kutoa huduma za ugani ili kuziba pengo la mahitaji ya maafisa ugani wanaohitajika. Aidha, Kamati imebaini kwamba pikipiki 7,000 zilizogawiwa na Serikali hazitumiki kama ilivyokusudiwa kutokana na

kukosekana kwa mafuta ya kuendesha pikipiki hizo. Kamati inashauri masuala yafuatayo:-

- i. Kuhakikisha kwamba Halmashauri zote nchini zitenge fedha kutoka kwenye mapato ya ndani (own source) kwa ajili ya maafisa ugani;
- ii. Pamoja na Serikali kununua vifaa vya kupimia afya ya udongo, bado huduma hiyo haijaanza kutolewa kutokana na kukosekana kwa vifaa vingine vinavyoweza kupima afya ya udongo; na
- iii. Kutoa elimu ya kutosha kwa wakulima namna ya kutumia mfumo wa M-Kilimo.

3.1.11.3. Upatikanaji wa Mbolea:

Mheshimiwa Spika, Kamati inatambua jitihada za Serikali za kuhakikisha upatikanaji wa mbolea kwa ruzuku ambapo hadi hivi sasa zimetolewa tani 46,000 za mbolea aina mbalimbali kupitia makampuni na mawakala walioajiriwa. Kamati inaishauri Serikali masuala yafuatayo:-

- i. Kuhakikisha kwamba makosa yaliyotendeka katika mfumo wa vocha za pembejeo hayajirudii kwenye ruzuku ya mbolea inayotolewa;
- ii. Serikali kuwawezesha wawekezaji wa ndani kimtaji ili waweze kutumia malighafi zinazopatikana nchini kuzalisha mbolea ya kutosha;
- iii. Kuendelea kuwekeza kwenye kiwanda cha Viuadudu Kibaha ili kiweze kuzalisha mbolea pamoja na viuatilifu, hadi hivi sasa Serikali imewekeza kiasi cha **Shilingi bilioni 83** na bado hiajaweza kupata manufaa yaliyotarajiwa.

3.1.11.4. Mitaji kwa ajili ya uendelezaji sekta ya Kilimo

Mheshimiwa Spika, Kamati inaipongeza Serikali kwa kuwekeza katika Benki ya Maendeleo ya Kilimo TADB kwa kuweka mtaji wa kianzio kiasi cha **Shilingi bilioni 60** na hivi sasa imeshawekeza jumla ya **Shilingi bilioni 268** Kamati inaishauri Serikali kuendelea kuongeza mtaji katika Benki hii ili kuchochea uwekezaji na maendeleo ya Sekta ya Kilimo. Ni vigumu kutegemea benki za biashara kukopesha sekta ya kilimo kwa sababu sekta hiyo ina vihatarishi vikubwa.

Mheshimiwa Spika, kupitia tangazo la Gavana wa Benki Kuu la tarehe 27 Julai, 2021 lililokuwa na kichwa cha habari “*policy measures to promote credit to private sector and lower interest rates*”. Tangazo hilo lilikuwa na lengo la kutumia nyenzo mbalimbali za benki kuu katika kusimamia sera ya fedha ili kuongeza ukwasi katika mabanki na mikopo kwa sekta binafsi katika kipindi cha janga la **UVIKO -19**. Aidha, Serikali ilianzisha mkopo maalum kwa mabanki wenye thamani ya **Shilingi trilioni 1** ili sekta ya kilimo ikopeshwe kwa **asilimia kati ya 3 hadi 10** “*Introduction of a special Loan amounting to TZS 1.0 Trilioni to Bank and other financial instituion for on lending private sector*”. Pamoja na kwamba mazingira ya uchumi yamebadilika mahitaji ya mkopo huu bado hayajabadilika. Kamati inaishauri Serikali kupitia upya masharti ya mkopo huo ili yaendane na mazingira ya sasa, hatua hii itasababisha upatikanaji wa mikopo ya kilimo kwa riba nafuu.

3.1.11.5. Masoko ya Mazao ya Biashara

Mheshimiwa Spika, Kamati inaishauri Serikali kuwezesha upatikanaji wa Masoko ya Mazao ya Kilimo Ndani na Nje ya Nchi. Aidha, Serikali ihakikishe miundombinu ya maghala yanayomilikiwa na Serikali katika mataifa ya DRC Congo na Sudani Kusini iunganishwe na wafanyabisahara wa ndani ili itumike kikamilifu sio kwa Taasisi za Serikali za (NFRA) na Bodi ya Nafaka na Mazao Mchanganyiko Tanzania (CPB) tu.

Mheshimiwa Spika, Bei ya Korosho katika Soko la Dunia imeshuka, hii ni kutokana na ukweli kwamba mazao ya Kilimo ambayo hayajaongezwa thamani yana asili ya kuathiriwa na mabadiliko ya bei. Endapo kuna mabadiliko madogo kwenye bei athari yake katika mahitaji ni kubwa (Elastic).

Mheshimiwa Spika, Kamati inashauri masuala yafuatayo kuhusu masoko ya mazao ya biashara na chakula:

- i. Kuwepo na Mkakati wa kuongeza thamani ya mazao ya biashara na chakula ili yauzwe kwa bei ya soko;
- ii. Kuharakisha mchakato wa kuanzisha mfuko wa maendeleo ya kilimo ambao utatumika kuwezesha uhimilivu wa bei za mazao “Agricultural development Fund”

- iii. Mazao yote ya biashara na yale ambayo yapo chini ya Bodi mbalimbali yaingizwe kwenye mfumo wa soko la mazao (Tanzania Mercantile Exchange – TMX). Kwa sababu mazao yaliyopo kwenye soko la TMX yamefanikiwa kuuzwa kwa bei ya juu kuliko bei ya chini ambayo wakulima walikuwa tayari kuuza;
- iv. Serikali iendelee kuimarisha soko la TMX ili liweze kutekeleza majukumu yake kama ilivyokusudiwa;
- v. Serikali iangalie uwezekano wa kuhamisha soko la TMX kutoka Wizara ya Fedha na Mipango kwenda Wizara ya Kilimo ili liendeshwe kwa tija katika kutafuta masoko ya mazao ya kilimo; na
- vi. Serikali iangalie upya mgawanyo wa majukumu ya kutafuta masoko kwa mazao ya kilimo baina ya Wizara ya Kilimo na Wizara ya Uwekezaji, Viwanda na Biashara.

3.1.11.6. Kilimo cha Pamba

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini kwamba pamba inayolimwa nchini **asilimia 70** inasafirishwa kwenda nje ya nchi na **asilimia 30** inabaki ndani ya nchi kwa matumizi ya viwanda vya nguo vya ndani ambayo haitoshelezi mahitaji. Na kwakuwa viwanda vingi vya nguo huagiza pamba kutoka nje ya nchi wakati wa mavuno. Hivyo Kamati inaushauri kwamba ni vyema Bodi ya Pamba ikasimamia mikataba ya mauzo ya mbele *forward sales agreement* baina ya wakulima wa pamba nchini na viwanda vya nguo vya ndani.

3.1.11.7. Mashamba Makubwa (Block Farming)

Mheshimiwa Spika, Kamati inatambua jitihada za Serikali katika kuanzisha mashamba makubwa ya umwagiliaji **block farming** katika maeneo mbalimbali kama vile Halmashauri ya Wilaya ya Chamwino (ekari 11,453), Halmashauri ya wilaya ya Bahi (ekari 3,560) na Halmashauri ya Wilaya ya Chunya (ekari 65,000). Kamati imebaini kwamba asilimia kubwa ya mashamba haya yapo katika maeneo ambayo hayana vyanzo vya uhakika vya maji kama vile mito au maziwa, hivyo ni vyema Serikali ikaweka mkakati wa kuweka mashamba ya namna hii katika maeneo ambayo yana vyanzo vya uhakika vya maji ili kufanya kilimo cha umwagiliaji kiwe chenye tija kuliko kutegemea mvua. Vilevile, Kamati inaitaka Serikali kufufua na kuendeleza

mashamba saba (7) makubwa ya Maua na Mbogamboga yaliyoko katika Wilaya ya Arumeru Mkoa wa Arusha. Aidha, inashauriwa kwamba mashamba yote makubwa yapate huduma ya miundombinu ya msingi kama vile maji, umeme na barabara ili yaweze kufanya uzalishaji kwa gharama nafuu.

3.1.11.8. Kilimo cha umwagiliaji na ujenzi wa mabwawa:

Mheshimiwa Spika, Tanzania inajumla ya hekta 29,000,000 za kilimo ambazo zinaweza kutumika kwa ajili ya kilimo cha umwagiliaji. Aidha, hadi kufikia mwaka 2021/22 kiwango cha Ardhi ambayo iko chini ya umwagiliaji ni hekta 800,000 sawa na **asilimia 2.75** hivyo basi, Kamati inaishauri Serikali kujenga miundombinu ya umwagiliaji pamoja na mabwawa kama vile Bwawa la Kidunda na Farkwa ili kuwa na kilimo cha uhakika na chenye tija kuliko kutegemea mvua pekee. Hatua hii itasaidia kuwa na kilimo cha uhakika hasa kwa kuzingatia mabadiliko ya tabianchi ambayo Taifa inakumbana nayo.

3.1.12. Ujenzi wa Mkongo wa Mawasiliano wa Taifa

Mheshimiwa Spika, Kamati inatambua kwamba Serikali iliingia mkataba na umoja wa watoa huduma wa mawasiliano ili kujenga mkongo wa mawasiliano katika maeneo yaliyokuwa hayajafikiwa na mkongo wa Taifa mwaka 2011. Utaratibu wa kutumia mikataba ni tofauti na utaratibu wa kutumia ubia baina ya sekta ya umma na sekta binafsi (PPP). Ni vyema Serikali iangalie uwezekano wa kutumia mfumo wa ubia kati ya Sekta ya Umma na Sekta binafsi (PPP) kwa kufanya hivyo utawezesha mkongo kujengwa haraka zaidi na utafika maeneo mengi nchini. Vilevile, Serikali iwezeshe Shirika la Simu (TTCL) kukopa fedha kwa ajili ya kusambaza mkongo nchi nzima.

3.1.13. Miradi ya Kimkakati ya Kuongeza Mapato katika Halmashauri

Mheshimiwa Spika, Kamati inatambua juhudi za Serikali za kuwajengea uwezo watumishi kwenye Halmashauri mbalimbali nchini jinsi ya kuandaa maandiko ya miradi inayokidhi vigezo. Aidha, Kamati inatambua kwamba Serikali imeandaa mkakati wa ugharamiaji wa miradi ya maendeleo katika Halmashauri kupitia vyanzo mbadala. Hatua hizo zilizochukuliwa na Serikali bado hazibadilishi sera ya mradi huu kupelekwa kwenye Halmashauri zenye uwezo wa kifedha na si zile zenye hali mbaya kiuchumi. Kamati inaona kuna haja ya Serikali kuangalia sera ya miradi hii ambayo inaelekeza fedha hizi kwenye Halmashauri za Miji na Majiji na hivyo Halmashauri ambazo zina hali

mbaya na zinahitaji usaidizi wa fedha ili kuongeza mapato hazipati fursa hii. Kamati inaishauri Serikali kuangalia uwezekano wa kufanya mgawanyo wa fedha za uwekezaji kati ya zile zenye hali mbaya na Majiji na Miji ili kuzisaidia zote ziweze kuongeza mapato na kujitegemea. Pendekezo hili lina lengo la kuondoa utofauti wa mapato baina ya Halmashauri mbalimbali. Mfano mzuri kwa nchi jirani ya Kenya wana Mfuko unaoitwa *Equalization Fund* wenye lengo la kuondoa Tofauti za kimaendeleo baina ya county. Aidha, Halmashauri zinazoimarika zitolewe katika mradi huu.

3.1.14. Utoaji wa Mikopo ya Serikali kwa wajasiliamali

Mheshimiwa Spika, kuna changamoto kubwa ya usimamizi na uratibu wa mikopo inayotolewa na Wizara, Idara, Wakala na Taasisi za Serikali. Mfano LGA's inatoa mikopo ya **asilimia 10**, Mikopo kwa Wachimbaji wadogo wa madini inatolewa na Wizara ya Nishati na kuna mikopo inatolewa na SELF, TADB, NEEC, hizi ni baadhi ya Taasisi za Serikali zinazotoa mikopo. Kamati inaishauri Serikali kufanya kwanza tathmini ya ufanisi wa mikopo hiyo na kufanya uratibu na usimamizi wa pamoja wa namna ya utoaji wa Mikopo Serikalini. Aidha, uangaliwe uwezekano wa kuunganisha mikopo hii ili kuwepo na Taasisi moja ya Serikali itakayokuwa na jukumu la kutoa mikopo kwa sekta mbalimbali kwa wajasiliamali na wafanyabiashara wadogo.

3.1.15. Usimamizi wa Maafa Nchini

Mheshimiwa Spika, kwa mujibu wa kifungu cha 35 cha Sheria ya Bajeti sura ya 439 inaelekeza kuanzishwa kwa mfuko wa dharura (Contingency Fund). Aidha, kifungu cha 36 cha sheria hiyo kinabainisha vyanzo vya mfuko huo, ili kupata fedha za kugharamia mahitaji mbalimbali pindi maafa yanapotokea. Serikali imekuwa ikitenga bajeti ya dharura kupitia fungu 21 kinyume na matakwa ya sheria. Kamati inaishauri Serikali kuanzisha Mfuko wa Dharura (Contingency Fund) kama sheria inavyotaka.

3.1.16. Ushiriki wa Sekta Binafsi

Mheshimiwa Spika, Katika mpango wa Maendeleo wa Miaka Mitano 2021/22-2025/26 Serikali ilibainisha kwamba Sekta Binafsi katika mwaka 2023/24 inatakiwa kuchangia jumla ya **Shilingi trilioni 9.08**, kati ya Fedha hizo Sekta Binafsi ya ndani ilitarajiwa kuchangia **Shilingi trilioni 5.17** na ya Nje **Shilingi trilioni 3.91**. Pamoja na kwamba Serikali imebainisha kuwa

Sekta binafsi imeshirikishwa katika mchakato wa Maandalizi ya Mapendekezo ya Mpango wa Taifa wa mwaka 2023/24 bado mchango wake hauonekani katika utekelezaji wa Mpango. Kamati inashauri Serikali ni vyema Mpango wa mwaka 2023/24 ukaainisha maeneo hayo ya ushirikishwaji wa Sekta Binafsi na inatarajiwa kuchangia kiasi gani. Aidha, hatua hii iende sanjari na kuongeza kasi katika kuboresha mazingira ya biashara kupitia Mpango wa Kuboresha Mfumo wa Udhhibiti wa Biashara (Blueprint) ili kuvutia uwekezaji wengi zaidi.

3.1.17. Ubia kati ya Sekta ya Umma na Sekta Binafsi (PPP)

Mheshimiwa Spika, ubia kati ya Sekta ya Umma na Sekta Binafsi ni namna pekee ya kupunguza mzigo kwa Serikali kwenye utekelezaji wa miradi mbalimbali ya maendeleo yenye sura ya kibiashara. Matumizi ya njia hii yanatoa unafuu kwenye mapato ya Serikali ili Serikali ijielekeze kwenye maeneo ambayo hayana mvuto wa Kibiashara. Pamoja na uwepo wa Sheria ya Ubia Sura ya 103 na kufanya mabadiliko makubwa mwaka 2018 bado chanzo hiki cha kugharamia miradi ya maendeleo hakijaleta manufaa yaliyokusudiwa. Uchambuzi wa Kamati umebaini yafuatayo: -

- i. Muamko mdogo wa Sekta ya Umma kutekeleza miradi kwa njia ya ubia;
- ii. Maandalizi duni au kutokufanya maandalizi kabisa kwa miradi ambayo inaweza kutekelezwa kwa njia ya Ubia PPP;
- iii. Uwezo mdogo wa Wizara, Idara, Mamlaka na Taasisi za Serikali kuandaa maandiko ya miradi inayotekelezwa kwa njia ya ubia;
- iv. Kiwango kikubwa cha Mtaji wa chini (Minimum Capital) cha dola za Marekani **milioni 20** ambayo ni sawa na **Shilingi bilioni takribani 46.3** ili miradi utekelezwe kwa njia ya Ubia; na
- v. Masharti magumu ya kutekeleza miradi inayobuniwa na Sekta Binafsi ili itekelezwe kwa njia ya ubia "*unsolicited bids*"

Mheshimiwa Spika, Kamati inaishauri Serikali kwamba, katika mwaka ujao wa **fedha** kufanyia kazi changamoto zilizoainishwa hapo juu ili miradi ya ubia ianze kutekelezwa. Aidha, Kamati imebaini kwamba miradi iliyotajwa katika mpango kutekelezwa kwa njia ya ubia ni ile ile na imekuwa haitekelezwi. Vilevile, Kamati inaitaka Serikali katika mwaka ujao wa fedha kutoa

maelekezo kwa maafisa masuuli kubuni, kuandaa na kutekeleza miradi kwa mfumo wa PPP hasa yenye sura ya kibiashara.

3.1.18. Ufuatiliaji na Tathmini ya Miradi katika kipindi cha Mwaka 2021/22

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini kwamba miradi iliyofanyiwa Ufuatiliaji na Tathmini (U&T) kwa mwaka 2021/22 ilikuwa ni **253** tu ukilinganisha na Jumla ya Miradi **2,034** iliyoko katika kitabu cha Miradi ya Maendeleo (Development Book) cha Bajeti ya mwaka 2021/22, hii ni sawa na **asilimia 12** ya miradi yote iliyotekelezwa katika mwaka wa Fedha 2021/22. Aidha, Kamati imebaini changamoto zifuatazo kwenye suala la ufuatiliaji na tathmini wa Miradi ya Maendeleo:-

- i. Miradi mingi kutokamilika kwa wakati kutokana na udhaifu katika mifumo ya Ufuatiliaji na Tathmini (U&T) kama vile mradi wa Bwawa la Mwalimu Nyerere (JNHP-Julius Nyerere Hydro Electric Power) na mingineyo;
- ii. Hakuna Sheria wala Sera ya Ufuatiliaji na Tathmini (U&T) na badala yake Serikali inatumia muongozo wa Ufuatiliaji na Tathmini (U&T);
- iii. Gharama za ujenzi na ukamilishaji wa miradi zinaongezeka kutokana na udhaifu katika Ufuatiliaji na Tathmini (U&T); na
- iv. Mafungu mengi ya Serikali hayatengi fedha kwa ajili ya Ufuatiliaji na Tathmini. (U&T).

Mheshimiwa Spika, Kamati inaishauri Serikali ili kuondokana na changamoto hizi ni vyema kuhakikisha katika mwaka wa fedha ujao inakamilisha Sera na Sheria ya Ufuatiliaji na Tathmini (U&T).

4.0. MAENEO YA KIPAUMBELE KWA MWAKA 2023/24

Mheshimiwa Spika, Mpango wa Maendeleo wa Taifa wa mwaka 2023/24 ni wa tatu katika utekelezaji wa Mpango wa Tatu wa Maendeleo wa Taifa wa Miaka Mitano 2021/22-2025/26 ambao ni wa mwisho katika kutekeleza Dira ya Taifa ya Maendeleo 2025. Aidha, Dira ya Taifa ya Maendeleo ya mwaka 2025 ndio msingi wa maandalizi wa Dira Mpya ya 2050. Hata hivyo, Kamati ilibaini kuwa tathmini ya Dira ya 2025 bado haijafanyika ambapo Serikali ipo katika hatua ya kumpata Mtaalamu Elekezi. Suala hili limechelewa ambapo ilitarajiwa liwe limekamilika kwa ajili ya kuanza maandalizi ya Dira Mpya.

4.1. Kuanza Maandalizi ya Dira Nyingine ya Taifa

Mheshimiwa Spika, Kamati inashauri Maandalizi ya Tathmini ya Dira ya 2025 na Dira Mpya ya 2050 yapewe kipaumbele katika bajeti ya mwaka 2023/24. Vilevile, ni vyema Serikali ijiwekee utaratibu wa kufanya mapitio ya mara kwa mara ya mipango yake ikiwa ni katika kujipima na kujua ni kwa kiasi gani imeweza kufikia malengo yake, yaliyo kwenye dira.

4.2. Muda Maalum wa Ukamilishaji wa Miradi

Mheshimiwa Spika, pamoja na nia njema ya Serikali ya kuwa na vipaumbele vingi na miradi kwa ajili ya maslahi mapana ya nchi, utekelezaji wake na ukamilishaji umekuwa hauendani na matarajio. Miradi mingi imekuwa inachukua muda mrefu kutekelezwa, kukamilika na mingine kuishia njiani au kutokukamilika kabisa. Hali hii huisababishia Serikali hasara ya kulipa riba zinazo tokana na hati za madai kutolipwa kwa wakati na pia kuwa na mitaji ambayo haizalishi kwa muda mrefu. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kutekeleza miradi michache yenye tija na kwa wakati ili kuiepushia Serikali hasara au gharama kubwa ya miradi. Aidha, ni vyema vipaumbele vilivyobainishwa viainishe shughuli zitakazotekelezwa katika mwaka husika.

4.3. Dhahabu kuwa Sehemu ya Fedha za Kigeni (Monetary Gold)

Mheshimiwa Spika, Mwaka 2017, Bunge lako Tukufu lilipitisha sheria za uchimbaji madini iliyoipa Serikali mamlaka ya kisheria ya kuanzisha hazina ya Taifa ya madini ya dhahabu na vito ambapo Benki Kuu imepewa jukumu la kutunza na kulinda hazina hiyo. Vilevile, Kamati inaipongeza Serikali kwa kuvutia viwanda vya kuchenjua dhahabu nchini ili kuyaongezea madini yetu thamani kabla ya kusafirishwa nje ya nchi. Viwanda hivyo ni Mwanza Precious Metal Refinery, Geita Gold Refinery na Eyes of Africa Gold Refinery vyenye uwezo wa kusafisha dhahabu kwa ubora wa (purity) **asilimia 99.9** kama taratibu na miongozo ya Shirika la Fedha Duniani– IMF inavyoelekeza. Kamati inaendelea kuishauri Serikali kupitia Benki Kuu kuharakisha na kukamilisha maandalizi ya kuanza kutunza akiba ya fedha za kigeni kwa Dhahabu hasa ikizingatiwa kwamba dhahabu ni madini ambayo yamethibitika kuwa na uwezo wa kutunza thamani.

4.4. **Vyanzo Mbadala na Bunifu**

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini kwamba vyanzo mbadala na bunifu vilivyobanishwa katika Mpango wa Mwaka 2023/24 vimekuwa vikitajwa katika mipango ya maendeleo ya Serikali lakini havijaweza kutumika kugharamia miradi ya maendeleo. Kamati inashauri Serikali kuruhusu halmashauri zenye mapato ya ndani yanayoweza kulipia riba za Hati fungani za Manispaa (*municipal bonds*) ili kutekeleza miradi ya maendeleo. Hatua hii itaziongezea halmashauri hizi mapato kwa ajili ya utekelezaji wa miradi ya maendeleo ya kimkakati katika maeneo yao.

4.5. **Kuiwezesha Wakala wa Taifa wa Hifadhi ya Chakula (NFRA)**

Mheshimiwa Spika, moja ya jambo kubwa ambalo husababisha mfumuko wa bei nchini ni kupanda kwa bei za chakula. Hivyo, Kamati inaishauri Serikali kuendelea kuiwezesha NFRA ili iwe na uwezo wa kununua chakula cha kutosha katika kuendelea kuimarisha utoshelevu wa chakula nchini ili kukabiliana na athari za majanga ya asili mfano, mabadiliko ya tabianchi na ongezeko la bei za mazao.

5.0. **UTEKELEZAJI WA BAJETI YA SERIKALI KWA MWAKA WA FEDHA 2021/22**

Mheshimiwa Spika, katika mwaka wa fedha 2021/22 Serikali ilipanga kukusanya na kutumia **Shilingi trilioni 37.99** Aidha, Serikali iliweza kukusanya **Shilingi trilioni 36.92** ikiwa ni ufanisi wa **asilimia 97.2**. Mafanikio haya yamepatikana chini ya uongozi mahiri wa **Mheshimiwa Rais Samia Suluhu Hassan**, Rais wa Jamuhuri ya Muungano wa Tanzania hivyo anastahili pongezi. Kamati inathibitisha kwamba tangu kuanzishwa kwake mwaka 2016 ikiwa ndio Kamati mama inayosimamia Serikali, haijawahi kuona ufanisi kama huu wa utekelezaji wa Bajeti ya Serikali hasa katika utoaji wa fedha za maendeleo.

Mheshimiwa Spika, mapato ya ndani yalifikia ufanisi wa **asilimia 95** ya lengo la mwaka. Ufanisi huu ulichangiwa na juhudi zinazoendelea kufanywa na Serikali kuhakikisha kuwa inapata mapato yake stahiki ikiwa ni pamoja na utoaji wa elimu ya mlipa kodi, kuimarisha mifumo ya TEHAMA, kuendelea kutekeleza Mpango wa Kuboresha Mazingira ya Uwekezaji na Biashara nchini na kusimamia vema sheria, kanuni na taratibu za kodi.

Mheshimiwa Spika, mafanikio mengine ni pamoja na mkopo wa **shilingi bilioni 1,310.65** kutoka Shirika la Fedha la Kimataifa – IMF. Hili ni jambo jingine la

kupongezwa kwa **Rais** wetu kuendelea kuipigania Tanzania katika kila fursa Kimataifa ili kuimarisha uchumi wa Tanzania na kusukuma gurudumu la maendeleo.

Mheshimiwa Spika, Katika mwaka 2021/22, Serikali ilikopa zaidi ndani kwa **asilimia 18** ya lengo lilikuwa limewekwa, pamoja na kwamba mikopo ya ndani ni nafuu kwa sababu inalipwa kwa shilingi na kutokupatikana kwa mikopo ya kibiashara ya nje. Pamoja na faida za mikopo ya ndani athari inayoweza kujitokeza ni mabenzi na Taasisi za Fedha kuvutiwa zaidi kuikopesha Serikali kuliko sekta Binafsi na hivyo kusababisha ukosefu wa Mikopo kwa Sekta binafsi. Kamati inaishauri Serikali kupitia Benki kuu kuhakikisha kwamba katika kipindi chote ukopaji wa Serikali hauathiri upatikanaji wa mikopo kwa Sekta Binafsi.

Jedwali Na.2 Utekelezaji wa Bajeti kwa Mwaka 2021/22

Shilingi Bilioni

MAPATO/MATUMIZI	BAJETI	HALISI	ASILIMIA
Mapato ya Ndani	25,691.7	24,395.6	95.0
Mapato ya Kodi (TRA)	20,283.4	20,029.3	98.7
Mapato Yasiyo ya Kodi (TRA)	1,494.7	902.0	60.3
Mapato Yasiyo ya Kodi	3,049.8	2,574.8	84.4
Mapato ya Halmashauri	863.9	889.5	103.0
Misaada	1,138.1	708.5	62.3
Misaada ya Kibajeti	-	103.2	
Misaada ya Maendeleo	915.5	519.3	56.7
Mifuko ya Kisekta	222.6	86.0	38.6
Mikopo Nafuu	3,128.5	4,116.8	131.6
Mikopo Nafuu ya Kibajeti	1,310.7	1,291.7	98.6
Mikopo Nafuu ya Miradi ya Maendeleo	1,770.0	2,818.3	159.2
Mikopo Nafuu ya Mifuko ya Kisekta	47.8	6.8	14.2
Mikopo ya Kibiashara Kutoka Nje	3,045.1	1,809.5	59.4
Mikopo ya Kibiashara Kutoka Ndani	4,989.1	5,894.4	118.1
Mikopo ya Kugharamia Miradi	1,838.8	2,850.0	155.0
Mikopo ya Kulipa Mtaji Deni la Ndani	3,150.3	3,044.4	96.6
JUMLA YA MAPATO	37,992.5	36,924.8	97.2
Matumizi ya Kawaida	22,732.8	22,561.5	99.2
Mishahara	8,136.5	8,087.4	99.4
Mfuko Mkuu wa Serikali (Deni)	8,756.8	8,756.8	100.0
Matumizi Mengineyo & CFS	5,839.5	5,717.3	97.9
Matumizi ya Maendeleo	15,259.7	14,654.3	96.0
Miradi ya Fedha za Ndani	11,591.1	11,554.6	99.7
Miradi ya Fedha za Nje	3,668.6	3,099.7	84.5
JUMLA YA MATUMIZI	37,992.5	37,215.8	98.0

Chanzo:Wizara ya Fedha na Mipango

6.0. UCHAMBUZI WA KAMATI KUHUSU MWONGOZO NA MAANDALIZI YA MPANGO WA BAJETI YA SERIKALI KWA MWAKA WA FEDHA 2023/24 NA MAKADIRIO YA BAJETI KWA MWAKA 2023/24.

6.1. Uchambuzi wa Mapato

Mheshimiwa Spika, Katika mwaka wa fedha 2023/24 Serikali imepanga kukukusanya na kutumia jumla ya **Shilingi trilioni 43.29** sawa na ongezeko la Bajeti la **asilimia 4.37** ukilinganisha na Bajeti ya Serikali ya Mwaka 2022/23.

6.1.1. Mapato ya Ndani

Mheshimiwa Spika, katika mwaka wa Fedha 2023/24 mapato ya Serikali kwa ujumla yanatarajiwa kukua kwa **asilimia 4.37** ambapo mapato ya ndani yanatarajiwa kukua kwa **asilimia 10.77** ukilinganisha na mapato yaliyokusanywa kwa mwaka 2022/23. Aidha, kwa upande wa mapato ya Halmashauri yanatarajiwa kuwa na ukuaji wa **asilimia 13.01**. Ukuaji huu unaonyesha kwamba ukuaji halisi wa mapato ya Serikali ya ndani na yale ya Serikali za Mitaa ni zaidi ya mfumuko wa bei wa lengo la **asilimia 5** na ukuaji wa pato la Taifa unaotarajiwa wa **asilimia 4.7**. Kamati inaishauri Serikali kuhakikisha kwamba kunakuwa na usimamizi mzuri wa matumizi ya fedha hizo ili kutekeleza miradi ya maendeleo yenye tija kwa Taifa. Vilevile, Mamlaka ya Mapato Tanzania (TRA) pamoja na Wizara, Idara, Wakala na Mamlaka za Serikali za Mitaa kuendelea kukusanya Mapato ya Serikali kwa ufanisi na weledi.

6.1.2. Mikopo na Misaada

Mheshimiwa Spika, misaada inatarajiwa kuongezeka kutoka **Shilingi trilioni 1.101** mwaka 2022/23 hadi **Shilingi trilioni 1.113** mwaka 2023/24 sawa na ongezeko la **asilimia 0.94**. Aidha, misaada ya mifuko ya Kisekta imeongezeka kwa **asilimia 6.64**, ukilinganisha na misaada ya kibajeti iliyoongezeka kwa **asilimia 0.71**. Hali hii inamaanisha kwamba wafadhili wamehama kutoka kwenye Misaada ya Kibajeti na kujielekeza moja kwa moja kwenye miradi. Hivyo kamati inaishauri Serikali kuendelea kuimarisha mifumo ya usimamizi na tathmini ya ufuatiliaji ya miradi inayopata fedha moja kwa moja kutoka kwa wafadhili ili ilete matokeo yaliyokusudiwa.

Mheshimiwa Spika, Mikopo ya masharti nafuu imepungua kutoka **Shilingi trilioni 3.55** kwa mwaka 2022/23 hadi **Shilingi trilioni 3.4** kwa mwaka

2023/24, sawa na wastani wa **asilimia hasi 4.16**. Aidha, kwa upande wa mikopo nafuu ya miradi ya maendeleo imeongezeka kutoka **Shilingi trilioni 1.65** kwa mwaka 2022/23 hadi **Shilingi trilioni 2.23** kwa mwaka 2023/24 sawa na ongezeko la **asilimia 34.73**. Ongezeko hili ni kutokana na mkopo wa ECF kutoka Benki ya Dunia kwa ajili ya kukamilisha miradi ya maendeleo iliyoanza kutekelezwa katika mwaka wa fedha 2022/23. Kamati inaishauri Serikali ifanye marejeo kwenye lengo la mkopo wa ECF ili shughuli zinazotekelezwa ziendane na mkopo huo.

6.1.3. Uchambuzi wa Matumizi

Mheshimiwa Spika, Katika mwaka wa fedha 2023/24 Serikali imetenga jumla ya **Shilingi trilioni 43.29**, ambapo Matumizi ya Kawaida ni **Shilingi trilioni 28.27** sawa na ongezeko la **asilimia 6.77** ukilinganisha na Shilingi trilioni 26.47 mwaka 2022/23, na Matumizi ya Maendeleo ni **Shilingi trilioni 15.03** sawa na ongezeko la **asilimia 0.15**, ukilinganisha na **Shilingi trilioni 15.01** kwa mwaka 2022/23.

6.1.4. Matumizi ya Kawaida

Mheshimiwa Spika, Katika mwaka wa fedha 2023/24 Serikali inatarajia kutenga kiasi cha **Shilingi trilioni 28.27**. Matumizi ya Mfuko Mkuu wa Serikali yameongezeka kutoka **Shilingi trilioni 11.31** mwaka 2022/23 hadi **Shilingi 12.49** mwaka 2023/24 sawa na ongezeko la **asilimia 10.44**. Ongezeko hilo linatokana na ulipaji wa deni la Serikali, ongezeko la mishahara (**asilimia 4.2**), ajira mpya katika Sekta za Afya na Elimu na upandishwaji wa madaraja. Kwa upande wa Matumizi mengineyo yameongezeka kwa **asilimia 3.6**, Ongezeko hilo limetokana na ugharamiaji wa uendeshaji wa miradi ya maendeleo iliyokamilika

6.1.5. Matumizi ya Maendeleo

Mheshimiwa Spika, kufuatia kukamilika kwa miradi ya maendeleo ikiwemo miundombinu ya elimu, afya na maji imesababisha matumizi kuongezeka kwa **asilimia 0.15**. Fedha za ndani zinazotarajia kuelekezwa kwenye miradi ya maendeleo zinatarajiwa kupungua kwa **asilimia 4.56**, kwa upande wa Fedha za nje yanatarajiwa kuongezeka wa **asilimia 21.6**. Hii inatokana na miradi iliyokuwepo ambayo inaendelea kutekelezwa kwa Fedha za Nje.

Mheshimiwa Spika, mfumo wa bajeti kwa mwaka wa fedha 2023/24 unaonyesha kwamba Serikali inakusudia kukusanya mapato ya ndani kiasi cha **Shilingi trilioni 31.03** sawa na ongezeko la **asilimia 10.77** ukilinganisha na mapato ya **Shilingi trilioni 28.02** yaliyokusanywa mwaka 2022/23. Kwa upande wa matumizi ya kawaida Serikali inakusudiwa kutumia **Shilingi trilioni 28.27** sawa na ongezeko la **asilimia 6.77** ukilinganisha na matumizi ya **Shilingi trilioni 26.47** mwaka 2022/23. Mizania hii inaonyesha kwamba mapato yetu ya ndani yana uwezo wa kugharamia matumizi yote ya Serikali na bado kukawa na ziada ya **asilimia 3.85** hatua hii ni ya kupongeza.

Jedwali Na.3 Ulinganisho wa Bajeti ya Mwaka 2022/23 na Mwaka 2023/24

	Chanzo cha Mapato	Bajeti Iliyoidhinishwa 2022/23	Makadirio ya Bajeti 2023/24	%
A	Mapato ya Ndani	28,018	31,034.6	10.77%
	Mapato TRA (Kodi na yasiyo ya Kodi)	23,653	26,379.0	11.53%
	Mapato yasiyo ya Kodi	3,353	3,511.7	4.73%
	Mapato ya Halmashauri	1,012	1,143.9	13.03%
B	Misaada	1,101	1,111.3	0.94%
	Misaada ya Kibajeti	56	56.4	0.71%
	Misaada ya Miradi ya Maendeleo	924	924.8	0.09%
	Misaada ya Mifuko ya Kisekta	122	130.1	6.64%
C	Mikopo Nafuu	3,547	3,399.6	-4.16%
	Mikopo Nafuu ya Kibajeti	1894	1,172.5	-38.09%
	Mikopo Nafuu ya Miradi ya Maendeleo	1,653	2,227.1	34.73%
	Mikopo Nafuu ya Mifuko ya Kisekta	-	-	-
D	Mikopo ya Ndani na Nje ya Masharti ya Kibiashara	8,814	7,749.1	-12.08%
	Mikopo ya Nje	3,034	2,110.6	-30.44%
	Mikopo ya Ndani	2,480	2,096.4	-15.47%
	Mikopo ya Ndani Kulipia Mtaji wa Deni la Ndani	3,300	3,542.1	7.34%
	JUMLA YA MAPATO YOTE (A+B+C)	41,481	43,294.6	4.37%
E	Matumizi ya Kawaida	26,474.6	28,266.6	6.77%
	Mfuko Mkuu wa Serikali	11,308	12,488.2	10.44%
	Mishahara	9,831	10,251.3	4.28%
	Matumizi Mengineyo	5,335	5,527.1	3.6%
F	Matumizi ya Maendeleo	15,006.0	15,028.0	0.15%
	Fedha za Ndani	12,307	11,745.9	-4.56%
	Fedha za Nje	2,699	3,282.1	21.6%
	JUMLA MATUMIZI YOTE (E+F)	41,481	43,294.6	4.37%

Chanzo: Wizara ya Fedha na Mipango

7.0. MAONI YA UJUMLA YA KAMATI

7.1. Uratibu wa Shughuli za Serikali

Mheshimiwa Spika, Kamati imebaini kwamba kuna changamoto katika kuratibu Shughuli za Serikali. Mfano, katika uunganishaji wa umeme vijijini, Wakala wa umeme vijijini (REA) anaunganisha miundombinu ya Umeme, haunganishi shule zote zilizoko katika eneo husika, Taasisi mbalimbali za Serikali kutekeleza jukumu moja la utoaji mikopo kwa wajasiliamali wadogo, Taasisi za Umma moja kukwamisha nyingine kama vile wakala wa Misitutu (TFS) na kuzuia Wakala wa Umeme Vijiji (REA) katika kupitisha miundombinu ya umeme mpaka walipie njia hiyo. Pamoja na Uwepo wa *Dash Board* ya uratibu wa Shughuli za Serikali chini Ofisi ya Waziri Mkuu bado tatizo hili limeendelea kuwepo kwa sababu baadhi ya Wizara, Idara na Mamlaka za Serikali zinafanya kazi kwenye mfumo wa vihenge (silos). Hali hii inasababisha kutokuwa na ushirikiano baina ya Wizara, Idara na Mamlaka za Serikali.

7.2. Kutotabirika kwa Sera za Kodi

Mheshimiwa Spika, Moja ya changamoto inayoikabili nchi yetu katika eneo la uwekezaji ni pamoja na mabadiliko ya mara kwa mara ya sera za kodi na fedha, hivyo kuwafanya wawekezaji washindwe kufanya uwekezaji wenye tija nchini. Kwa msingi huo Kamati inashauri Serikali kuhakikisha kwamba sera za kodi na fedha hazibadiliki mara kwa mara na vilevile kodi ya makampuni (corporate tax) ifanyiwe mapitio ili kuondoa vikwazo katika uwekezaji.

7.3. Sheria Mpya ya Uwekezaji

Mheshimiwa Spika, Kwa kuwa sheria mpya ya uwekezaji iliyopitishwa na Bunge inaweka misingi ya uwekezaji nchi nzima. Kamati inashauri Serikali kuangalia maeneo yafuatayo:-

- i. Sheria hii iendane na Sheria zingine za nchi, ili kuondoa ukinzani katika sheria nyingine;
- ii. Sheria iainishe maeneo ambayo nchi ina uhitaji wa uwekezaji na kuweka vivutio vya ziada ili wawekezaji waweze kuvutiwa zaidi kuwekeza. Hii itasaidia nchi kujitangaza katika maeneo husika;

- iii. Sheria imuangalie zaidi muwekezaji wa ndani kwa kumwezesha na kumuwekea mazingira mazuri ili kujenga uchumi jumuishi na shirikishi.

7.4. Barabara zinazounganisha Tanzania na Nchi Jirani

Mheshimiwa Spika, Kamati inaishauri Serikali kujenga barabara inayounganisha mipaka ya Tanzania na nchi ya Kenya hasa katika maeneo ya Mkinga, Lushoto, Same hadi Holili katika mkoa wa Kilimanjaro. Hii itasababisha kuwepo kwa njia rasmi ya kufikia mipaka hiyo na hivyo kuondoa changamoto ya biashara ya magendo katika mipaka hiyo na kuiongezea Serikali mapato yake.

7.5. Kufanya Mapitio ya Sheria ya Manunuzi Sura 410

Mheshimiwa Spika, Kamati bado inaendelea kuishauri Serikali kufanya mapitio ya Sheria ya manunuzi sura 410. Kamati imebaini kwamba Sheria hii haijafanyiwa marejeo kwa muda mrefu na hivyo kuathiri sekta ya manunuzi nchini. Kwa mfano kwa mujibu wa sheria hiyo mchakato wa kumtafuta Mzabuni unahitajika kufanyika kwa muda wa siku tisini (90) isipokuwa kwa baadhi ya mazingira ambayo nayo ni magumu kuyakidhi. Siku hizi ni nyingi na zimekuwa ni moja ya sababu ya kuchelewa utekelezaji wa miradi na shughuli mbalimbali za Serikali. Vilevile, Sheria ya Ununuzi wa Umma inamtaka anayeshinda tenda za Serikali awe ni aliyetoa bei ya chini kuliko wazabuni wote (lowest bidder). Mara nyingi bei zinazotolewa na mzabuni huyu (lowest bidder price) haziakisi bei ya soko. Kamati inaamini kwamba endapo Sheria hii itafanyiwa marejeo itasaidia Serikali kuondoa ushawishi wa vitendo vya rushwa na ubadhirifu, kutopokea bidhaa au huduma zenye kiwango duni tofauti na inavyo-onyeshwa kwenye nyaraka za zabuni na mikataba pamoja na kuhakikisha Serikali inapata thamani ya fedha (value for money) kutokana na manunuzi yanayofanyika.

7.6. Utekelezaji wa Miradi ya Maji

Mheshimiwa Spika, Sekta ya maji ni miongoni mwa sekta chache zilizokua kwa kasi katika mwaka wa fedha 2022/23, uchambuzi wa Kamati umebaini kwamba katika kipindi cha miaka mitano (2015-2020) jumla ya miradi ya maji 1,848 imetekelezwa nchini. Hata hivyo, sekta hii pamoja na kuwa na miradi mingi bado inakumbwa na changamoto mbalimbali kama vile; Wakandarasi

wasiokuwa na uwezo wanaosababisha miradi ya maji nchini kutekelezwa chini ya kiwango, kucheleweshwa kwa manunuzi ya vifaa na malipo ya mkandarasi hali inayopelekea kuchelewa kukamilika kwa miradi mingi ya maji kwa wakati, miradi ya maji kutokuwa endelevu, kukauka kwa vyanzo vya maji mfano mto mkuu wa Ruaha ambao umekuwa ukikauka mara kwa mara. Kamati inaishauri Serikali kuongeza usimamizi katika utekelezaji wa miradi ya maji ili ilete tija inayotazamiwa kwa kujengwa kwa ubora na kwa kuzingatia thamani ya fedha.

7.7. Ujenzi wa Barabara kwa Mfumo wa Uandisi, Usanifu, Manunuzi, Ujenzi na Utafutaji wa Fedha (EPC+F-Engineering Procurement Construction and Financing)

Mheshimiwa Spika, Katika Bajeti ya Mwaka wa Fedha 2022/23 Waziri wa Ujenzi na Uchukuzi alitaarifu Bunge lako kwamba barabara katika mwaka huu wa fedha zitajengwa kwa kasi kwa kutumia mfumo wa EPC+F. Kamati ya Bunge ya Bajeti ilipata fursa ya kukutana na Wizara ya Fedha na Mipango pamoja na Wizara ya Ujenzi na Uchukuzi na kubaini kwamba matumizi ya mfumo huo hayatakuwa na matokeo ya haraka kama ilivyokusudiwa kwa sababu kuu mbili. Moja mwenye Mamlaka ya Kukopa kwa Niaba ya Serikali ni Waziri wa Fedha na Mipango kwa Mujibu wa Sheria ya Mikopo, Misaada na Dhamana za Serikali Sura ya 134 na pili ujenzi wa namna hii una athari ya moja kwa moja kwenye Deni la Serikali. Hivyo, kamati inaishauri Serikali kuliko kutumia mfumo huu ambao utachukua muda ni vyema tukope kwenye masharti nafuu ili tutekeleze miradi ya kimkakati ambayo ina tija kwa Taifa. Kuliko kutumia mfumo huu ambao unaweza kuathiri deni la Serikali kwa namna ambayo inaweza isihimilike.

8.0. HITIMISHO

Mheshimiwa Spika, naomba nihitimishe kwa kukushukuru wewe Mheshimiwa Dkt. Tulia Ackson, Mb na Spika wa Bunge la Jamhuri ya Muungano wa Tanzania kwa miongozo yako iliyoiwezesha Kamati kutekeleza majukumu yake, aidha, napenda kumshukuru Mhe Mussa Azzan Zungu Mb, na Naibu Spika kwa ushirikiano wake kwa Kamati. Vilevile nimshukuru. Mheshimiwa Dkt. Mwigulu Nchemba Waziri wa Fedha na Mipango, Mheshimiwa Hamad Hassan Chande Naibu Waziri wa Fedha na Mipango kwa ushirikiano wao kwa Kamati. Aidha,

Kamati inamshukuru pia Ndg. Jenifa C. Omolo Naibu Katibu Mkuu Utawala na Huduma za Mfuko Mkuu kwa kushirikiana na Kamati wakati wa majadiliano ya Mapendekezo ya Mpango wa Maendeleo ya Taifa wa mwaka 2023/24 pamoja na Mwongozo wa uandaaji wa Mpango na Bajeti kwa mwaka wa fedha 2023/24.

Mheshimiwa Spika, napenda kumshukuru Mhe Omari Kigua Mb, na Makamu Mwenyekiti pamoja na wajumbe wa Kamati hii kwa umakini na uweledi wao katika kujadili na kutoa maoni na mapendekezo mbalimbali kuhusu taarifa hii. Naomba kuwatambua wajumbe hao kama ifuatavyo;

1. Mhe. Daniel Baran Sillo, Mb	Mwenyekiti
2. Mhe. Omari Mohamed Kigua, Mb	M/Mwenyekiti
3. Mhe. Shamsi Vuai Nahodha, Mb	Mjumbe
4. Mhe. Ali Hassan Omar King, Mb	Mjumbe
5. Mhe. Issa Jumanne Mtemvu, Mb	Mjumbe
6. Mhe. Oran Manase Njeza, Mb	Mjumbe
7. Mhe. Josephat Sinkamba Kandege, Mb	Mjumbe
8. Mhe. Leah Jeremiah Komanya, Mb	Mjumbe
9. Mhe. Joseph George Kakunda, Mb	Mjumbe
10. Mhe. Shally Josepha Raymond, Mb	Mjumbe
11. Mhe. Subira Khamis Mgalu, Mb	Mjumbe
12. Mhe. Esther Nicholas Matiko, Mb	Mjumbe
13. Mhe. Jonas William Mbunda, Mb	Mjumbe
14. Mhe. Mariam Madalu Nyoka, Mb	Mjumbe
15. Mhe. Juma Hamad Omar, Mb	Mjumbe
16. Mhe. Kwagilwa Reuben Nhamanilo, Mb	Mjumbe
17. Mhe. Tarimba Gulam Abbas, Mb	Mjumbe
18. Mhe. Amina Iddi Mabrouk, Mb	Mjumbe
19. Mhe. Riziki Said Lulida, Mb	Mjumbe
20. Mhe. Zaytun Seif Swai, Mb	Mjumbe
21. Mhe. Dkt. Charles Stephen Kimei, Mb	Mjumbe
22. Mhe. Mariam Nassoro Kisangi, Mb	Mjumbe

Mheshimiwa Spika, napenda kuchukua fursa hii, pia kumshukuru Katibu wa Bunge Bi. Nanelwa Mwihambi, *ndc* kwa kuiwezesha Kamati kutekeleza

majukumu yake ipasavyo, pamoja na Sekretarieti ya Kamati ya Bajeti ikiongozwa na Mkurugenzi wa Idara ya Bajeti Ndg. Michael Kadebe akisaidiwa na Mkurugenzi Msaidizi Ndg. Emmanuel Rhobi na Makatibu wa Kamati Ndg. Lilian Masabala, Ndg. Wilfred Akasi, Ndg. Maombi Kakozi na Ndg. Trifina Tanzania kwa kuipatia ushauri wa kitaalamu Kamati hadi kukamilika kwa Taarifa hii.

Mheshimiwa Spika, naomba kuwasilisha na naunga mkono hoja.

Daniel Baran Sillo (Mb)

MWENYEKITI

KAMATI YA KUDUMU YA BUNGE YA BAJETI

7 Novemba, 2022